

Теріофауна Лисої гори в Києві: ознаки збереженості та рівні синантропізації

Іван Парнікоза, Ігор Загороднюк

*Національний історико-архітектурний музей «Київська фортеця» та ДУ Національний антарктичний науковий центр МОН України (Київ, Україна)
e-mail: ivan.parnikoza@iuc.gov.ua; orcid: 0000-0002-0490-8134
Національний науково-природничий музей НАН України (Київ, Україна)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X*

PARNIKOZA, I., I. ZAGORODNIUK. The mammal fauna of Lysa Hora in Kyiv: signs of protection and levels of synanthropisation. — The article describes the mammal fauna of Lysa Hora, one of the key natural sites of Kyiv within the Kyiv Plateau. The analysis of various sources (original data, literature, collections, and social networks) shows the presence of 24 species of 11 families of 6 orders, including 5 species from 3 families of insectivorans, 6 species from 1 family of bats, 1 species of hares, 7 species from 3 families of rodents, 4 species from 2 families of carnivorans, and 1 species of ungulates. The ratio of alien and domestic species is high (21%), but the proportion of species with conservation statuses is also high (50%). The most valuable component of the rare fauna is bats associated with tree stands and fortifications. In general, despite significant anthropogenic changes, the local mammal fauna, combined with other animal groups and flora, makes Lysa Hora one of the most valuable natural sites in Kyiv. The conservation of the fauna of Lysa Hora requires a number of restrictions on anthropogenic activities, including a ban on any forestry activities, restrictions on recreational press, which is provided for by the current zoning of the site and which should be enshrined in the Regulations on the Lysa Hora Regional Landscape Park and the Project for the organisation of its territory.

Вступ

Лиса гора — урочище в Голосіївському районі Києва. Зважаючи на його ландшафтну і ботанічну цінність, тут рішенням Київради № 14 від 17.02.1994 створено регіональний ландшафтний парк «Лиса гора» площею 137,1 га [Природно-заповідний... 2001]¹. В літературі щодо цього урочища є деяка інформація про флору [Чопик *et al.* 1987; Парнікоза & Іноземцева 2005; Парнікоза & Гречишкіна 2010] та фауну деяких груп хребетних [Лопарев 1996; Парнікоза & Некрасова 2011; Godlevskaya 2012] й комах [Назаренко & Петренко 2008; Назаренко 2018; Кавурка *et al.* 2019]. Теріофауна урочища не була предметом досліджень, і єдиною теріологічною працею є результати обліку кажанів біля потерн форту [Godlevskaya 2012].

¹ Також див. електронну книгу «Лиса гора — урочище в плині часу»: <https://shorturl.at/bfQ26>

Мета цієї праці — узагальнення інформації щодо теріофауни Лисої гори, що є продовженням робіт авторів з вивчення теріофауни Києва [Загороднюк 1998, 2003; Парнікоза & Загороднюк 2021].

Характеристика урочища

Лиса гора — фрагмент великого лісового масиву, який внаслідок розростання міста був фрагментований на окремі урочища, найближчі з яких — Голосіївський ліс (що входить до Національного природного парку «Голосіївський») і Ботанічний сад (Національний ботанічний сад НАН України, НБС). Від Голосіївського лісу Лиса гора відокремлена проспектом Науки, що йде вододілом Либіді й Дніпра, а від Ботанічного саду — трансформованою долиною р. Либідь (рис. 1).

Рис. 1. Лиса гора на мапі 1886 р., аерознімку 1943 р. і на схемі сучасного Києва (<https://shorturl.at/bfQ26>).

Голосіївський ліс та Лиса гора належали до київських монастирів, що зберегло їх від вирубування, проте 1872 р. Лиса гора була вилучена у Лаври та передана під будівництво Лисогірського форту. Це суттєво трансформувало природу урочища, але й перетворило урочище на закриту військову зону, що законсервувало тутешню біоту.

Сучасна ізоляція Лисої гори постала у результаті будівництва двох потужних автомагістралей — проспекту Науки та Столичного шосе, а також розвитку приватної і багатоповерхової забудови, які остаточно ізолювали цей масив від інших природних ділянок, зокрема Голосієва.

Деякі важливі матеріали накопичено в розрізних публікаціях щодо біоти паркових зон міста, зокрема й щодо Голосіївського лісу [Гавриць *et al.* 2003; Мішта 2007; Влащенко *et al.* 2012], який до I пол. XX ст. з'єднувався з Лисою горою. На відміну від Голосіївського лісу, на Лисій горі є великі лучно-степові ділянки. Мозаїчність ландшафту Лисої гори, поєднання лісових стадій з лучно-степовою рослинністю визначає очікувано високе розмаїття фауни цього урочища. На лісових ділянках збереглося багато старих дуплистих дерев, що забезпечують прихисток для ряду тварин.

Матеріали і методи

Автори проводили неодноразові обстеження урочища упродовж 2000–2023 років. Основний масив даних — маршрутні обліки, з обстеженням потерн (підземних ходів сполучення), дренажних сортьї (викладених цеглою водовідвідних колодязів), дуплистих і повалених дерев, з увагою до всіх типів слідів життєдіяльності — нїр, пориїв, послїду. Маршрутами неодноразово охоплено рїзні ділянки урочища.

При підготовцї огляду видів використано вїдомостї, люб'язно наданї І. Жежерїним, про обліки дрїбних ссавцїв пастко-лїніями на межї 1980/1990-х рокїв (вїдповїднї остеологїчнї матерїали зберїгаютьсѧ на бїостанцїї «Теремки»). Головнї бїотопи Лисої гори представлено на рис. 2.

Рис. 2. Головнї бїотопи Лисої гори — лучно-степовї угруповання та ділянки широколистяного лісу. Фото І. Парнїкози, рїзного часу (2012–2016 рр.).

Огляд видів

Огляд представлено за рядами та родинами. У кінці опису кожного ряду вказано «очікувані» види. Статуси охорони наводяться відповідно до Наказу Міндовкілья 2021 р. (<https://shorturl.at/tBCL1>) та Додатків до Бернської конвенції [Конвенція... 1998; Ссавці... 1999; Годлевська *et al.* 2010].

Ряд Мідицеподібні, або комахойдні. Відомо п'ять видів з трьох родин.

Talpidae. Лисогірські лучно-степові ділянки — середовище існування крота європейського (*Talpa europaea*), якого часто реєструють за викидами (рис. 3), а інколи й знахідками загиблих особин (напр. 2021 р.). Вид є у прилеглих Голосіївському лісі та НБС [Мішта 2007; Гавриць 2011].

Erinaceidae. В урочищі нами фіксувався їжак білочеревий (*Erinaceus roumanicus*). Вид наводиться також в літературі для Лисої гори та прилеглих до неї місцевостей [Мішта 2007], звичайний він і в районах суміжної приватної забудови, проте авторами не раз відмічено загиблих тварин (зокрема й влітку 2023 р.), що можна пов'язати з діяльністю здичавілих псів.

Soricidae. При ловах на пастко-лініях для дрібних ссавців на межі 1980–1990-х рр. (дані І. Жежеріна, особ. повід.) у межах деревостанів відмічено два види мідциць — звичайну (*Sorex araneus*) та малу (*S. minutus*). На лучно-степовій ділянці на тих самих відлогах відмічено білозубку малу (*Crocidura suaveolens*). Останній вид може бути відносно звичайним мешканцем і у прилеглому приватному секторі, що відомо для інших районів міста. Відомий для Голосіївського лісу вид рясоніжка велика (*Neomys fodiens*) тут не відмічений, проте й обліки на водотоках тут не проводили.

Ряд лиликоподібні, або рукокрилі. Відомо шість видів однієї родини.

Vespertilionidae. При обстеженні з УЗ-детектором у липні 2023 р. тут відмічено типових синантропів — нетопира білосмугого (*Pipistrellus lepidus*) та пергача пізнього (*Eptesicus serotinus*), а також дендрофілну вечірницю дозірну (*Nyctalus noctula*). У серпні 2011 р. біля потерн № 1 та № 7 проводили лови кажанів тенетами, що дозволило виявити чотири види, у т.ч. вуханів та звичайного (*Plecotus auritus*) та австрійського (*P. austriacus*), нічницю водяну (*Myotis daubentonii*) та вже згаданого *Eptesicus serotinus* [Godlevskaya 2012]. Найчисельніших серед зловлених тенетами — *M. daubentonii* (n = 9) — є типовим для заплави Дніпра аборигеном, проте три види є вселенцями: *P. austriacus*, *P. lepidus*, *E. serotinus* [Загороднюк 2006b].

У суміжному Голосіївському лісі, окрім зазначених видів, відмічені вечірниця мала (*Nyctalus leisleri*) та два види нетопирів — лісовий і пігмей (*Pipistrellus nathusii* та *P. pygmaeus*) [Vlaschenko *et al.* 2012]. Також у Голосіїві, Конча-Заспі та Китаєві реєстрували лилика двоколірного (*Vespertilio murinus*) і широкоуха (*Barbastella barbastellus*) [Мішта 2007], відсутність яких у списку може визначатися недостатнім обсягом досліджень.

Ряд Зайцеподібні представлені одним видом.

Leporidae. Відносно звичайним на території урочища є заєць сірий (*Lepus europaeus*), який тримається тут в ярах західної частини урочища, зокрема, у Західному яру. Зайців тут реєстрували й раніше, при обліках фауни на початку 1990-х років (І. Жежерін, особ. повід.). Загалом слідів зайців (посліду) тут неочікувано мало, що, ймовірно, пов'язано з великою смертністю молодняка внаслідок пресу хижих та великої кількості антропогенних пасток.

Ряд Мишоподібні (підряд Вивірковиді) представлений одним видом.

Sciuridae. Вивірка лісова (*Sciurus vulgaris*) є звичайним видом в урочищі (рис. 3). Тут її відмічали й раніше, зокрема при обліках ссавців паркових зон Києва на поч. 1990-х років (І. Жежерін, особ. повід.). Є відомості про цей вид і тепер, у т.ч. його відмічено в «inaturalist» (святилище, 2020 р.) і нами (там само, 2023). Ми також відмічали цей вид в лісових стаціях, проте він не тримається там постійно і більше пов'язаний з ділянками приватної забудови.

Тут можливі знахідки вовчка сірого (*Glis glis*), якого відмічали у приватному секторі Мишоловки та в урочищі Теремки [Мішта 2007]; цей вид відомий нам і в районі екостежки Голосіївського НПП та за численними знахідками на базі «Теремки» Інституту зоології НАНУ. Те саме стосується ліскульки рудої (*Muscardinus avellanarius*), найближчі знахідки якої стосуються Ботанічного саду НАНУ (Г. Станиціна, особ. повід.) та НПП «Голосіївський», де цей вид виявлено в уроч. «Лісники» (О. Цвєлих, особ. повід.).

Ряд Мишоподібні (підряд Мишовиді) представлений шістьма видами двох родин плюс припускається можливість знахідок ще трьох видів.

Muridae. При обліках пастко-лініями (дані І. Жежеріна на початок 1990-х років) з видів цієї родини найчастіше траплявся житник пасистий (*Apodemus agrarius*), характерний для узлісь і розріджених деревостанів. Цей вид для Лисої гори вказували й інші колеги [Мішта, 2007]. У грабнях звичайним є мишак жовтогрудий (*Sylvaemus tauricus*). Закономірними мешканцями урочища завдяки суміжній забудові є два синантропи (чужорідні види) — пацюк сірий (*Rattus norvegicus*) та миша хатня (*Mus musculus*).

Scricetidae. При обліках пастками (поч. 1990-х, див. вище) на узлісних і лучних ділянках найчастіше траплялася полівка звичайна (*Microtus arvalis* s. l.)², а в грабнях — нориця руда (*Myodes glareolus*).

З мишовидих гризунів для сусіднього Голосіївського лісу відомі ще три види — мишка лучна (*Micromys minutus*), мишак європейський (*Sylvaemus sylvaticus*) та полівка підземна (*Microtus subterraneus*) [Мішта, 2007; дані авторів], на Лисій горі не відмічені. Додаткові відомості про фауну міг би дати аналіз сов'язних пелеток, проте ми їх в урочищі не виявили.

² Цей вид (*M. arvalis* s. l.) відмічено нами також у 2014 р. неподалік, на вул. Лисогірській.

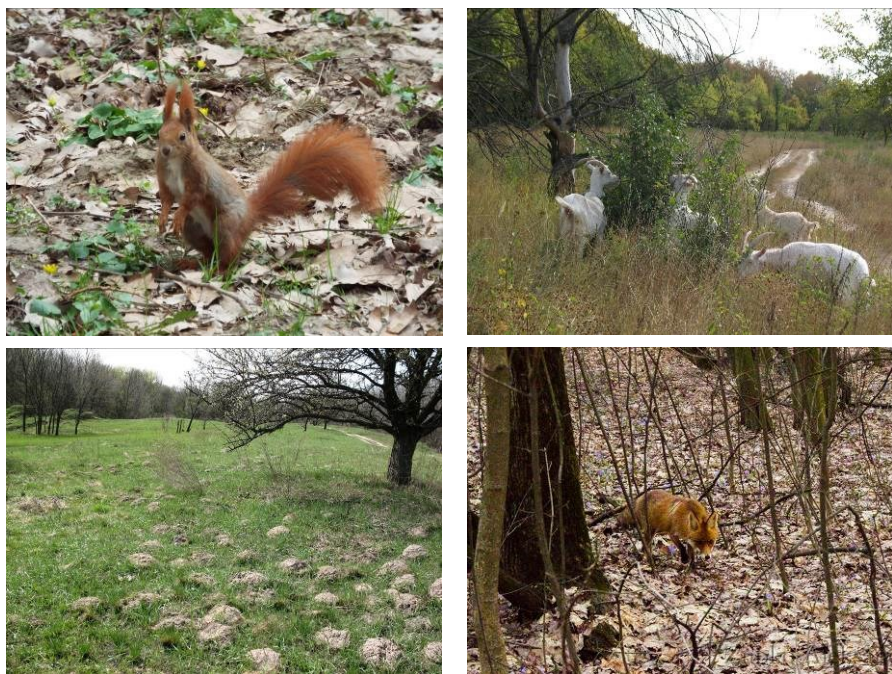

Рис. 3. Типові види ссавців Лисої гори та сліди їхньої діяльності, які можна зустріти тут на маршрутах без спеціальних засобів реєстрації: вивірка, кози на випасі, викиди кротів, лисиця (Фото І. Парнікози, 2007–2022 рр.; лисиця — фото О. Зубка, 07.04.2018, з дозволу автора).

Псоподібні, або хижі представлені чотирма видами двох родин.

Mustelidae. Постійними мешканцями урочища є ласка (*Mustela nivalis*) та, імовірно, куниця кам'яна (*Martes foina*). Ласку відмічали тут двічі, на початку 1990-х років (І. Жежерін, особ. повід.) та у 2023 р. (повідомл. військових). Куниця кам'яна є чужорідним видом, синантропом, відомим для зелених зон і приватної забудови міста [Загороднюк 2003]; на Лисій горі її відмічено тільки раз, у 2010 р., поблизу бастиону № 2 (С. Старий, особ. повід.). Вид відомий також із сусіднього Голосіївського лісу [Мішта 2007].

Canidae. Відомо два види — лисиця руда (*Vulpes vulpes*) та пес свійський (*Canis familiaris*), які, проте, сталих популяцій тут не формують, а відомі лише за випадковими заходами. Так, лисицю відмічено на Лисій горі у 2018 та 2023 рр. (рис. 3). Зграя псів станом на 2023 р. мешкала біля святоголища рідновірів у південно-східній частині Лисої гори. Слідів норіння великих хижих нами тут не відмічено, на відміну від Голосіївського лісу.

З сусіднього Голосієва відомі два види хижих, відсутні на Лисій горі, — горностаї (*Mustela erminea*) і тхір лісовий (*Mustela putorius*) [Мішта 2007]. У

1970-х рр. на Лисій горі була колонія борсуків (*Meles meles*) (дані С. Лопарьова: [Парнікоза 2015]). Котів у природних умовах не реєстрували.

Оленеподібні, або Парнопали представлені одним свійським видом.

Vovidae. В урочищі постійно випасають свійських кіз (*Capra hircus*), що донедавна було частою практикою в багатьох районах міста, проте збереглося лише в окремих місцях (рис. 3). Зважаючи на середовищевітвірну їхню значимість, це цінна практика, надто через відсутність диких ратичних.

Щодо диких ратичних територія урочища незначна для формування стабільної популяції більшості диких видів. Із заходів відмітимо реєстрації лося (*Alces alces*) у липні 2019 р. на самій Лисій горі (<https://shorturl.at/dsBIN>) та у серпні 2020 р. на вулиці Саперно-Слобідській (<https://shorturl.at/lwYZ>). Для формування повночленного біоценозу важливим було би вселення сюди сарн (*Capreolus capreolus*), що покращило б загальну ситуацію з фітофагами, проте для цього необхідно забезпечити територію огороженою.

Обговорення

Обсяг теріофауни та охоронні статуси

Таксономічне багатство місцевої теріофауни доволі високе — тут наявні 24 види з 11 родин шести рядів (табл. 1). Щоправда, для міських паркових зон характерна ситуація, коли наявних видів є помітно більше від кількості стабільних популяцій. Попри все, тут доволі висока частка раритетного ядра (табл. 1) — 12 видів, що охороняються згідно з Червоною книгою України (ЧКУ) та Додатками до Бернської конвенції (БК2, БК3) (50%). Зокрема, статус БК2+ЧКУ мають всі види кажанів, статус БК3 мають всі три наявні види землерийок, вивірка та два види хижих (*Martes foina*, *Mustela nivalis*).

Одночасно високою у складі фауни Лисої гори є частка чужорідних видів (5 з 24 видів, або 21 %), що загалом очікувано для умов міста.

Таблиця 1. Обсяг теріофауни і статуси ссавців, відомих у складі біоти Лисої гори

Ряд	Видів та родин	ЧКУ	БК	Advent.
Мідицеподібні (Soriciformes)	5 sp., 3 fam.	–	3	–
Лиликоподібні (Vespertilioniformes)	6 sp., 1 fam.	6	6*	3*
Зайцеподібні (Leporiformes)	1 sp., 1 fam.	–	–	–
Мишоподібні (Muriformes)	7 sp., 3 fam.	–	1	–
Псоподібні (Caniformes)	4 sp., 2 fam.	–	2	2
Оленеподібні (Cerviformes)**	1 sp., 1 fam.	–	–	–
Разом	24 sp., 11 fam.	6	12	5

* Всі види кажанів одночасно мають статуси за ЧКУ та БК2, а три з них до того ж є вселенцями;

** в облік не включено свійських кіз, перебування яких регулюється людиною.

Вихідні стани та острівні ефекти

Внаслідок фрагментації колись суцільного лісового масиву Київського плато в процесі розвитку міста, фауна зазнала значних змін, передусім внаслідок змін біотопів та фрагментації простору. Одними з перших зникли великі тварини — хижі та копитні, надалі ці зміни торкнулися й інших груп [Загороднюк 2003]. Наприклад, на Лисій горі зникли борсуки, дотепер відомі в Голосіївському лісі, в урочищі Жаб'ячий яр [Мишта 2007].

Ізольованість Лисої гори сприяла збідненню фауни урочища [Природно-заповідний., 2001] і не залишає можливостей дикій фауні до реколонізації цього куточка природи. Проте збереження таких угідь сприяє існуванню низки груп тварин, які здатні до вільних переміщень і більше залежні від схованок, ніж від ізоляції. Подібне повною мірою стосується і птахів та низки груп комах, відомих для цього місцезнаходження [Лопарьов 1996; Парнікоза & Некрасова 2011; Назаренко 2018; Кавурка *et al.* 2019].

Загалом можна вбачати подібність у показниках багатства фауни Лисої гори і суміжних масивів Голосієва та НБС з урахуванням ефектів острівної біогеографії, у т.ч. збідненням багатства біоти в міру збільшення віддаленості ділянок («островів») від центру різноманіття та зменшення їх площі.

Рівні синурбізації

Лиса гора має високий рівень трансформації, який посилюється сучасною багатоповерховою забудовою навколо, часто впритул до природних комплексів, насамперед з півночі та з боку Дніпра (рис. 4). Однією з проблем великих міст є різного роду антропогенні пастки [Загороднюк 2006a], поширені й на Лисій горі. Зокрема, такими є різного роду колодязі уздовж лісових доріг, в які можуть потрапляти наземні тварини, що не здатні самі вибратися наверх (землерийки, гризуни, амфібії, плазуни, їжаки, підлітки птахів тощо). Приклад такої пастки представлено на рис. 4с.

Попри це, для Лисої гори властиві види-екзантропи, які є індикаторами високого рівня збереженості природи. Серед ссавців такими є, насамперед, кажани, землерийки, мишаки та полівки, ласка та заць. Все це види, які фактично уникають умов синантропії, принаймні її жорстких форм. Звісно, вся фауна у містах, включно з парками і заплавою, по-суті є синантропною за визначенням. Проте ці групи тварин першими зникають при надмірних антропогенних навантаженнях на природні комплекси.

Видами «другого ешелону», терпимими до помірної синантропії, є вивірки, їжаки, кроти, дендрофільні кажани (нетопири, вечірниця, вухані, широковухи). Третій рівень толерантності — виразні синатропи та урбанофіли (пергачі, нетопири білосмугі, куніці кам'яні, миші хатні та пацюки сірі). Четверта група — здичавілі тварини (передусім пси й коти), присутність яких тут мінімальна. П'ята група — свійські господарські тварини (пси і кози), чия присутність епізодична, проте постійна.

Рис. 4. Антропогенні зміни навколо Лисої гори та в урочищі: багатопверхове будівництво з боку вул. Саперно-Слобідська; святилище рідновірів; криниці пожежних гідрантів поблизу внутрішніх доріг і потерн. Фото І. Загороднюка, 12.05.2023. Закінчення будівництва навколо Лисої гори призведе до ще більшого впливу урбанізації та антропогенного навантаження на природні комплекси, проте і давніші елементи форту можуть виступати як в ролі пасток (напр. цегляні колодязі), так і плацдармів для закріплення чужорідних видів [Загороднюк 2006a]. Тому організація заповідного режиму має супроводжуватися й відповідними біотехнічними заходами.

При оцінках рівня віргільності (незайманості) або, навпаки, рівня синурбізації (порушеності) важливим є співвідношення часток цих груп. Чим вища частка перших двох груп і менша останніх двох, тим вищою є цінність комплексу. За співвідношеннями часток цих п'яти груп можна оцінювати індекс віргільності, тобто рівня збереженості вихідного стану біоти.

Охорона природи Лисої гори

Лиса гора разом з природною цінністю має і високу історико-культурну цінність. Природна цінність визначається збереженими біотичними комплексами та численними рідкісними видами флори та фауни, зокрема й відміченими в цій праці. Історико-культурна цінність полягає в тому, що тут розташований Лисогірський форт. Цей форт 2012 р. оголошений пам'яткою містобудування національного значення «Лисогірський форт Київської фортеці». Є тут і пам'ятка археології III тис. до н. е. — «Поселення трипільської культури в урочищі Лиса гора», взяте під охорону 1987 р.

Із 1994 р. Лиса гора має статус регіонального ландшафтного парку, і 2003 р. територія цього урочища площею 118,7 га передана до історико-архітектурної пам'ятки-музею «Київська фортеця» (наразі Національний історико-архітектурний музей). У 2004 р. поблизу Лисої гори створено також комплексну пам'ятку природи місцевого значення — «Природне русло р. Либідь». Хоча Лиса гора має високий рівень захисту, це не гарантує її захист від тиску міста, яке розбудовується. У 2022 р. в урочищі планували розмістити військовий цвинтар (<https://shorturl.at/rxP45>).

З огляду на велику частку синантропних видів (зокрема й чужорідних) і участь свійських тварин у функціонуванні природного комплексу (вкл. з випасом кіз і вигулом псів) важливо розуміти, що по суті такі види становлять по суті невід'ємну складову спонтанної теріофауни [Загороднюк & Харчук 2022], а тому їхня участь може бути регульованою, проте практично не може бути виключена. З урахуванням значного рівня просторової ізоляції природні угруповання можуть бути поповнені або підтримані передусім необхідними біотехнічними заходами і (в частині випадків) підселенням тих тварин, діяльність яких є середовищевтірною (зокрема, сарн).

З огляду на потреби охорони фауни необхідним є обмежень рекреаційної та господарської діяльності в урочищі як природно-заповідній території — регіональному ландшафтному парку (РЛП). Важливим є затвердження Положення про РЛП «Лиса гора» та підготовка Проекту організації його території, з відповідними обмеженнями рекреаційного навантаження та цілковитою забороною лісгосподарського користування.

Висновки

Теріофауна Лисої гори є цінною і сама по собі, і в поєднанні з іншою біотою (і флорою, і фауною інших груп тварин), що визначає високу цінність цього урочища серед природних об'єктів Києва.

Збереження теріофауни урочища залежить від впровадження обмежень антропогенної діяльності, забороною лісгосподарського користування включно з вилученням всихаючих і дулистих дерев, обмеженням вільного вигулу псів та рекреації в межах РЛП. Понад те, такі заходи сприятимуть поверненню низки втрачених видів.

Для підтримання належного рівня стравлювання рослинності й запобігання заростання лучно-степових ділянок важливо сприяти різним видам копитних, зокрема поверненню в урочище сарн та збереженню випасу кіз. Така практика, відома для великих міст багатьох країн Європи й Америки, була би важлива і для цієї зеленої зони Києва.

Потреби додержання перелічених заходів важливо закріпити в Положенні про регіональний ландшафтний парк «Ліса гора» та в Проекті організації його території. В даних документах має бути закріплене зонування території парку з визначенням меж заповідної зони і дозволених режимів природокористування в парку в цілому і в його окремих зонах.

Подяки

Дякуємо за особисті повідомлення про окремі спостереження тварин С. Старому, С. Лопарьову, Г. Станиціній та О. Цвелиху. Наша подяка І. Жежеріну за надання в користування відомостей про відлови пастко-лініями дрібних ссавців та О. Зубку за фото лисиці. Автори дякують колегам В. Новиченку, О. Місчанчуку та О. Варавці за організацію обстеження території урочища 2023 року в умовах війни.

Література

- Влащенко, А. С., Е. В. Годлевская, К. А. Кравченко, [et al.]. 2012. Матеріали по фауне рукокрылих національного природного парку «Голосеевский». *Заповідна справа в Україні*, **18** (1–2): 51–58.
- Гавриць, Г. Г., О. М. Цвелих, М. Л. Клєстов. 2003. Сучасний стан фауни хребетних тварин регіонального ландшафтного парку «Голосіївський» та проблеми його охорони. *Заповідна справа в Україні*, **9** (1): 34–38.
- Гавриць, Г. Г. 2011. Фауна хребетних тварин Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка: стан, фауністичні групи, шляхи збереження. *Науковий вісник НУБіП України. Серія Лісівництво та декоративне садівництво*, 164 (1): 112–121.
- Годлевська, О., І. Парнікоза, В. Різун, [et al.]. 2010. *Фауна України: охоронні категорії. Довідник*. Ред.: О. Годлевська, Г. Фесенко. Видання друге. Київ, 1–80.
- Загороднюк, І. 1998. Детекторні обліки кажанів у Києві 1997–1998 років. *В кн.: Європейська ніч кажанів '98 в Україні*. Київ, 128–133. (Серія: Праці Теріологічної школи; Вип. 1).
- Загороднюк, І. 2003. Дика теріофауна Києва та його околиць і тенденції її урбанізації. *Вестник зоології*, **37** (6): 30–38.
- Загороднюк, І. 2006а. Антропогенні пастки та виживання тварин у трансформованому середовищі. *В кн.: Трибуна–12. Матеріали Другої міжнародної міждисциплінарної конференції по дикій природі*. Под ред. В. Е. Борейко. Лотос, Київ, 160–171.
- Загороднюк, І. 2006b. Адвентивна теріофауна України і значення інвазій в історичних змінах фауни та угруповань. *В кн.: Фауна в антропогенному середовищі*. ННПМ НАН України. Луганськ, 18–47. (Серія: Праці Теріологічної школи; Вип. 8). <https://bit.ly/2QUH08>
- Загороднюк, І., С. Харчук. 2022. Спонтанна фауна: поняття та критерії її окреслення (на прикладі теріофауни України). *Novitates Theriologicae*, **13**: 5–19. doi: <http://doi.org/10.53452/nt1311>
- Кавурка В. В., М. І. Заїка, Г. В. Попов, І. С. Лазарев. 2019. Нові знахідки павукоподібних (Arachnida), багатоніжок (Myriapoda) та комах (Insecta), які занесені до Червоної книги України. повідомлення 2. *Матеріали до 4-го видання Червоної книги України. Тваринний світ*. Київ, 134–141. (Серія: Conservation Biology in Ukraine; Вип. 7, Том 3).
- Конвенція ... 1998. *Конвенція про охорону дикої фауни і флори та середовищ існування в Європі (Берн, 1979 рік)*. Мінекобезпеки України, Київ, 1–76.

- Лопарев, С. О. 1996. *Орнітофауна населених пунктів центру України та її зміни*: Дис. ... канд. біол наук: 03.00.08. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 1–348.
- Мішта, А. В. 2007. Савці Голосіївського лісу та прилеглих територій. *В кн.*: Мельничук, Д. О. (ред.). *Екологія Голосіївського лісу*. Фенікс, Київ, 154–175.
- Назаренко, В. Ю., А. А. Петренко. 2008. До вивчення фауни жуків (Insecta: Coleoptera) Лисої Гори (м. Київ). *Вісті Харківського ентомологічного товариства*, **15** (1–2): 43–48.
- Назаренко, В. Ю. 2018. Нові знахідки деяких видів комах Червоної книги України. *Матеріали до 4-го видання Червоної книги України. Тваринний світ*. Київ, 69. (Серія: Conservation Biology in Ukraine; Вип. 7, Том 2).
- Парнікоза, І. Ю., Д. М. Іноземцева. 2005. Сучасний стан ценопопуляцій рідкісних рослин регіонального ландшафтного парку «Лиса гора». *Український ботанічний журнал*, **62** (5): 649–655.
- Парнікоза, І. Ю., Ю. В. Гречинська. 2010. Списки природної флори судинних рослин Голосіївського лісу та РЛП «Лиса гора». *Наукові доповіді НУБіП*, **4** (20): online <https://shorturl.at/btEQ8>
- Парнікоза, І. Ю., О. Д. Некрасова. 2011. Знахідки мідянки звичайної *Coronella austriaca* (Reptilia, Colubridae), у м. Києві. *Вестник зоології*, **45** (1): 10.
- Парнікоза, І. 2015. Пасивна охорона теріофауни в рамках наявних концепцій створення природоохоронних територій. *Праці Теріологічної школи*, **13**: 101–113. <http://doi.org/10.15407/ptt2015.13.101>
- Парнікоза, І., І. Загороднюк. 2021. Теріофауна заплави Дніпра у Києві: стан та зміни за останні 100 років. *Theriologia Ukrainica*, **22**: 21–48. <http://doi.org/10.15407/TU2205>
- Природно-заповідний... 2001. *Природно-заповідний фонд м. Києва. Довідник*. Аванпост-прім, Київ, 1–64.
- Савці... 1999. *Савці України під охороною Бернської конвенції*. За ред. І. В. Загороднюка. Інститут зоології НАН України. Київ, 1–222. (Серія: Праці Теріологічної школи; Вип. 2).
- Чопик, В. И., А. Н. Краснова, А. И. Кузьмичов. 1986. Эталон дикорастущей флоры урбанизированных территорий — урочище Лысая гора в г. Киеве. *Ботанический журнал*, **71** (8): 1136–1141.
- Godlevskaya, E. V. 2012. Expansion of *Plecotus austriacus* (Chiroptera, Vespertilionidae) range: first records in the Kyiv oblast (Ukraine). *Вестник зоології*, **46** (1): 88. <https://shorturl.at/aL359>

ПАРНИКОЗА, І., І. ЗАГОРДНЮК. Теріофауна Лисої гори в Києві: ознаки збереженості та рівні синантропізації. — Охарактеризовано теріофауну Лисої гори як одного з ключових природних об'єктів Києва в межах Київського плато. Аналіз всіх груп джерел (власні дані, література, колекції, соцмережі) засвідчує наявність 24 видів 11 родин шести рядів, у т.ч. п'яти видів з трьох родин з ряду мідичеподібних, шести видів однієї родини з ряду лиликоподібних, одного виду зайцеподібних, сімох видів з трьох родин мишоподібних, чотирьох видів з двох родин псоподібних та одного виду оленеподібних. Частка чужорідних і свійських видів є високою (21%), проте високою є й частка видів, що мають охоронні категорії (50%). Найціннішою складовою раритетної фауни є кажани, пов'язані з деревостанами та фортифікаційними спорудами. Загалом, попри суттєві антропогенні зміни, локальна теріофауна в поєднанні з фауною інших груп тварин та флорою робить Лису гору одним з найцінніших природних об'єктів Києва. Збереження фауни Лисої гори зумовлює низку обмежень антропогенної діяльності, зокрема заборони будь-якої лісогосподарської діяльності, обмеження рекреаційного пресу, що передбачено діючим зонуванням об'єкту, яке має бути закріплено в Положенні про регіональний ландшафтний парк «Лиса гора» та в Програмі організації його території.